

ХОЛОКАУСТ,
СЕЋАЊЕ,
КУЛТУРА (II)

LABARDA

1968

Уредници
Катарина Мелић
Милена Нешић Павковић
Драган Бошковић

ХОЛОКАУСТ, СЕЋАЊЕ, КУЛТУРА

ФИЛМ

ФИЛУМ

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за студије сећања
Claims Conference
(Conference on Jewish Material Claims Against Germany)

ХОЛОКАУСТ, СЕЋАЊЕ, КУЛТУРА (II)

Уредници

Проф. др Катарина Мелић
Доц. др Милена Нешић Павковић
Проф. др Драган Бошковић

Уређивачки одбор

Мр Зоран Комадина, редовни професор, декан
Проф. др Ненад Филиповић, ректор
Проф. др Славко Ђорђевић
Проф. емеритус Милена Драгићевић Шешић
Проф. др Јелена Ердељан
Др Вук Даутовић
Проф. др Катарина Мелић
Доц. др Милена Нешић Павковић
Проф. др Драган Бошковић

Зборник је резултат истраживања у оквиру Студија Холокауста
које се под покровитељством
Claims Conference (Conference on Jewish Material Claims Against Germany)
изводе на Универзитету у Крагујевцу.

ХОЛОКАУСТ, СЕЋАЊЕ, КУЛТУРА (II)

Уредници

Проф. др Катарина Мелић
Доц. др Милена Нешић Павковић
Проф. др Драган Бошковић

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац
2023.

САДРЖАЈ

Јована С. Анђелковић

СМИСАО (И ПОСЛЕДИЦЕ) УПОТРЕБЕ ФОТОГРАФИЈЕ ТЕЛА
ЖРТВЕ ХОЛОКАУСТА У МОДНОМ МАГАЗИНУ / 9

Душица З. Алексић

УЛОГА ДОСТОЈАНСТВА И МОРАЛНОСТИ У РОМАНУ
МАЧКА И МИШ ГИНТЕРА ГРАСА / 21

Жарка Свирчев

КА ПОЕТИЦИ ПОСТМЕМОРИЈЕ ДАШЕ ДРНДИЋ:
ФИГУРА НАРАТОРА / 31

Сања Д. Живковић

НЕСУОЧАВАЊЕ РОДИТЕЉА
СА НАЦИСТИЧКОМ ПРОШЛОШЋУ
У РОМАНУ У СЕНЦИ МОГА БРАТА УВЕА ТИМА / 41

Нина М. Петровић

ХОЛСТЕНВИЛ КАО СОЦИОПОЛИТИЧКА АЛЕГОРИЈА ВАЈМАРСКЕ
НЕМАЧКЕ У ВИНЕОВОМ ФИЛМУ
КАБИНЕТ ДОКТОРА КАЛИГАРИЈА / 51

Лидија Г. Пешиковић

НАЧИНИ (НЕ)СУОЧАВАЊА СА ПРОШЛОШЋУ НА ПРИМЕРУ
РОМАНА ЧИТАЧ БЕРНХАРДА ШЛИНКА / 63

Кристијина Радивојевић

ПРИКАЗ ЖИВОТА ЈЕВРЕЈА ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ
У ДЕЛИМА ДНЕВНИК ЕЛЕН БЕР
И ДОРА БРУДЕР ПАТРИКА МОДИЈАНА / 74

Катјарина С. Лазић

МУСЛИМАНИ ИЛИ НЕМОГУЋНОСТ СВЕДОЧЕЊА
О ИСКУСТВУ ЛОГОРА / 89

Ана С. Ивановић

ОДНОС ПРЕМА ПРОШЛОСТИ
И ИСТОРИЈИ ХОЛОКАУСТА СТАРО САЈМИШТЕ / 97

Стеван М. Миловановић (Даниел Перахиа)

СЕМИОТИЧКА АНАЛИЗА МАТЕРИЈАЛНИХ И НЕМАТЕРИЈАЛНИХ
ЗНАКОВА И ДОКАЗА ЈЕВРЕЈСКОГ ИДЕНТИТЕТА И ХОЛОКАУСТА
У РОМАНУ РАНИ ЈАДИ ДАНИЛА КИША / 109

Andrija Savić

AUŠVIC I BORBA ZA OPSTANAK
U ROMANU ZAR JE TO ČOVEK / 121

Стеван М. Миловановић (Даниел Перахиа)¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

СЕМИОТИЧКА АНАЛИЗА МАТЕРИЈАЛНИХ И НЕМАТЕРИЈАЛНИХ ЗНАКОВА И ДОКАЗА ЈЕВРЕЈСКОГ ИДЕНТИТЕТА И ХОЛОКАУСТА У РОМАНУ *РАНИ ЈАДИ* ДАНИЛА КИША

Јеврејски идентитет веома је тешко обухватити зато што постоји много различитих јеврејских идентитета. Јеврејин као слика другог објекат је погледа, негативни пример, странац, амбивалентан у религиозном, етничком, етичком, социјалном и сваком другом смислу. Истрага (ислеђивање) јесте правно-полицијска дисциплина и метод утврђивања и прикупљања доказа, откривање виновника криминалних радњи, реконструисања почињених деликата и провера чињеница у циљу разјашњења кривичних дела путем строго прописаних техника. Предмет овог рада јесте испитивање, анализа и потоња реконструкција догађаја коју добијамо истрагом и сведочењем Андреаса Сама у делу *Рани јади* Данила Киша. Посредством семиотичке анализе трагова у доказном материјалу добићемо податке и слику која није експлицитно дата у делу. Тим ћемо траговима доћи до питања Холокауста кроз очи детета, али превасходно и до откривања јеврејског идентитета самог протагонисте. Служећи се поставкама имагологије и семиотике, доћи ћемо преко трагова који су у пукотинама дела до самог значаја јеврејског идентитета протагонисте и питања идентитета оца ашкенашког мађарског Јевреја, колико је значајан за протагонисту и његово схватање Холокауста и јеврејског питања.

Кључне речи: Данило Киш, семиотика, *Рани јади*, Јевреји, доказни материјал, идентитет, знакови

ИСТРАГА, ИСТРАЖНИ ПОСТУПАК, ДОКАЗНИ МАТЕРИЈАЛ У ТРАГОВИМА

Како Фуко (1997: 254) дефинише, истражни поступак јесте ауторитативно трагање за установљеном и посведоченом истином, то у бити значи да суверена власт присваја за себе право да утврди истину помоћу одређеног броја прописаних техника. Насупрот њему, Бошковић (2004: 15) истрагу (ислеђивање) дефинише да је пак правно-полицијска дисциплина и метод утврђивања и прикупљања доказа, откривање виновника криминалних радњи, реконструисања почињених деликата и провера чињеница у циљу разјашњења кривичних дела путем строго прописаних техника. Истрага се намеће толико снажно и то не само као метафора научно-истраживачког метода или као метафора сазнања него и као централна тачка тежишта Кишове поетике, где је поетика усклађена са налозима епохе (Бошковић 2018: 427).

Свако тумачење романа/приче подразумева „истрагу” симбола, мотива, метафора, подтекста и других значења који се у њима налазе (Андрејић 2012: 167), тако да истражни поступак/дискурс/жанр обухвата све аспекте примене – од

1 sefard.ue@gmail.com

буквалних истраживања злочина, тражења кривца, примена врста казни, до тумачења скривених мотива, логичког закључивања и залажења у интертекст. Постоји цео наративни процес истраге приповедања: захтев – приповедање догађаја – обликовање приче – реконструкција догађаја изјавама сведока, тумачење доказног материјала (Андрејић 2012: 169).

Киш се у истрагама поиграва са доказним материјалом. Његов доказни материјал чине непрозирна документа, тајне, одгонетке, симболи и чињенице. Бошковић (2004: 33) наводи да Киш помера њихову конвенционалну семантику разним приповедним поступцима, разноврсним, мобилним и променљивим. Приповедач, односно протагониста романа, у функцији је и иследника и ислеђеног, онога који пита и онога који одговара у „истражном поступку” (Бошковић 2018: 431).

ЈЕВРЕЈСКИ ИДЕНТИТЕТ: УНИЈА РЕЛИГИЈСКОГ И ЕТНИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА

Брајовић (2009: 28) дефинише идентитет у ширем смислу и посматра га као променљиву категорију. По истом принципу Брајовић (2011: 169) сматра да је јеврејски идентитет веома тешко обухватити из разлога што постоји много различитих јеврејских идентитета. Јеврејин као слика другог објекат је погледа, негативни пример, странац, амбивалентан у религиозном, етничком, социјалном и сваком другом смислу. Он покушава да изгради свој идентитет асимилацијом у хришћанско или грађанско друштво, или супротно овоме потпуно се предаје сопственој традицији. Он наизменично прихвата или пориче туђе. Јевреји Средње Европе (Ашкенази) и Јевреји Медитерана (Сефарди, италијански, Мизрахи) међусобно се веома разликују, те разлике постоје и унутар самих Јевреја Централне Европе (Ашкенази Аустрије, Немачке, Мађарске, Пољске, Русије, Литваније). Брајовић (2011: 170) закључује да су захваљујући знању језика и животним условима у којима су вековима обитавали постали веома успешни у трговини и финансијама. Таквим својим деловањем створили су атмосферу негативности међу већинским становништвом у свим областима које су насељавали, нарочито у Централној Европи, Француској, али и у Османском царству међу хришћанима.

Брајовић (2011: 168) истиче да је *Culpa Iudaeorum* у хришћанском свету традиционално подвлачена колективна и трансгенерацијска кривица Јевреја због убиства Христа. Страх од способности Јевреја у финансијском, административном и техничком домену, обликовала је менталним и визуелним кодovima хришћана лик Јеврејина као гротескног, демонског, исквареног, али и оног који квари остале. На неком другом плану тема „јеврејства” повезана је са старозаветним митом „изабраног народа”, па стога представља до крајњих граница доведену националну митологију. Киш „јеврејску кривицу” отвара кроз *метифору*, и то, како је сам Киш истицао, не искључиво из „књижевних” разлога него да би у виду „више естетике” пригушио иманентну патетичност и трагичност теме (Миливојевић 2001: 165).

Концепт *Јеврејин Луталица* (*Луталајући Јевреј*) датира још из средњовековних легенди, по којима је Ахашвер толико исмевао Христа да је осуђен да лута светом све док Христос не дође по други пут. Обично се јавља као предзнак неким несрећама, погромима, или природним непогодама. Сам „Јеврејин луталица” отелотворење је мучног осећања неидентитета, растаченог унутрашњим контрадикцијама. Брајовић (2011: 171) наводи да је најпознатији историјски

Лушалица био је Уриел да Коста, философ из Португала, који је након дужег тескобног боравка међу хришћанима доживео потпуно понижење од стране јеврејске заједнице у синагоги у Амстердаму да је починио 1640. самоубиство. Стога му је душа постала осуђена на вечно лутање.

Брајовић (2011: 173) наводи да је други фактор у обликовању модерног јеврејског идентитета био гето. Ограђени у срцу града, Јевреји су били истовремено затворени и отворени, изоловани и интегрисани, али континуирано самодетерминисани и самосвесни. Док, с друге стране, Бонфил (1994: 215–264) истиче да је с једне стране гето помогао очувању јеврејске аутентичности и аутономности, а са друге стране полако уводило културну асимилацију. Касније после Француске револуције и током XIX века тежња Јевреја за асимилацијом и припадношћу већинском народу постаје све изразитија. Тако се дешава да кроз три генерације Хасид – традиционално грађански – потпуно асимилорани, добијамо потпуну асимилацију Јевреја у већински народ не само културолошки већ и етнички и на крају религиозно. Миочиновић (1993: 505) истиче да током XX века средње-европски Јевреји постају неурастенични припадници јеврејске грађанске класе при распадању и слутњи скорашњег краја.

Женећи се нејеврејкама, припадницама већинског народа, деца престају бити Јевреји у верском смислу, само још имају етничитет јеврејски по оцу. Удаја Јеврејки за припаднике осталих народа условљава асимилацију² деце, тако да она постају и етнички и верски припадници већинског народа, са познањем да су јеврејског порекла. У случају грађанских бракова деца добијају идентитет верски и етнички по мајци, али и по оцу услед инкопатибилитете рабинског права и грађанских закона државе у којој бораве³. На Балкану, одакле је Киш пореклом, Јевреји су били мањина са изолованом и затвореном културом, која се опирала све јачој асимилацији у друштво. Гогуља (2012: 74) истиче да су идентитет и култура Јевреја код Киша обично у тексту фрагментарни: помоћу имена, титула, јудаике, односно религијских предмета, јер је Киш тежио универзалности приказивања људских судбина, избегавајући национална питања.

Трећи фактор јеврејског идентитета данашњице јесте Холокауст (*Shoa*), па се идентитет утврђује бројем чланова уже породице који је страдао у концентрационим логорима. Нема европске јеврејске породице да нема барем једног члана страдалог у неком од нацистичких европских логора. Четврти фактор јесте постојање Израела као јеврејске државе и гаранције да, док он постоји, нови Холокауст неће се десити. Сваки Јевреј истовремено је и становник државе Израел, иако живе ван граница Израела. Постоје одређене групе хасидских Јевреја који негирају постојање Израела. Они сматрају да Јеврејска држава треба да настане у есхатолошко време кад дође Мешиах бен Јосеф (משׁיח בן יוסף).

Калезић Ђуричковић (2011: 287) даје појашњење да детерминисан мрежом властитог порекла, крвних веза, матерњег језика и културолошког наслеђа, Киш стоји на страни прогоњених, приближавајући јавности положај Јевреја као жртви логора тоталитарних режима (нацизам и стаљинизам).

2 Јеврејка при удаји прелази на мужевљеву веру. Као последица тог чина прекида се њена веза са јеврејском заједницом, тако да она престаје бити Јеврејка у верском смислу, али је дужна да се придржава прописа о Шабату и прописа о Забрани идолопоклонства. Деца се сматрају потенцијалним Јеврејима и у националном и у верском смислу, али морају са навршених 12, односно 13 година да добу у јеврејску општину и изјасне се да хоће бити Јевреји и припадници заједнице.

3 Деца су и верски и етнички Јевреји, али су и пуноправни припадници другог народа, у етничком и верском смислу. Мада исто са навршеним пунолетством 12 за девојчице, 13 година за дечаке, деца су дужна да се изјасне којој верској заједници желе да припадају.

РАНИ ЈАДИ, ПОЕТИКА ИСТРАГЕ

Бошковић (2004: 66) наводи да Киш у *Раним јади*ма понавља проблем немогућности трагања за прошлошћу путем успомена и опет посеже за реконструкцијом и интерпретацијом „материјалних и нематеријалних доказа” као јединим средством којим се потрага, иако бесмислена, може потенцијално остварити.

Пантић (1998: 7) истиче да *Рани јади* (1970), збирка кратких прича Данила Киша, представља ембрионалну књигу његовог породичног циклуса. Хронолошки је наредни Кишов роман објављен после *Башића, пјетео*, али кроз фабулу и према обликовању сижеа могло би се сврстати у први том *Породичног циркуса* (*Рани јади, Башића, пјетео, Пешчаник*).

Кишово опсесивно питање оца, односно питање самог идентитета, јесте питање односа књижевних генерација. Символичка функција оца јесте Закон. Лакан (2013: 55) објашњава архетипску улогу оца да се он детерминише као правило, чијом појавом дете себе позиционира унутар породице, у ужем смислу; односно, унутар неког закона или хијерархије у ширем смислу. Коматина (2020: 91) истиче да, уколико постоји одсуство очеве слике, њу замењују различите слике обмана или халуцинација и дете прибегава тражењу очинске фигуре у спољашњем свету. С друге стране, Лакан (2013: 55) тврди да делови, које дете проналази у спољашњем свету, стварају одређену илузију о очинској фигури која му недостају и помажу да се дете изгради у психолошком смислу. Писац има ту срећу да сам одабере свог поетичког оца, јер, по Ничеу, ко нема оца мора га сам измислити, мора га породити, јер је отац свест о пореклу (Пантић 2018: 28).

Пантић (1998: 13) наводи да за Данила Киша писање није ништа друго до обликовање сопственог живота кроз сопствену литературу. Киш је поступком сложеног преобликовања аутобиографских детаља у један потпуно нови, литерарни облик, са уверењем, провереним у властитом искуству да је „детење гледање на свет еминентно поетско” преко дечје невиности представио естетску „зачудност” дечачке уобразиље. (Пантић 2002: 27)

Бошковић (2004: 69) сматра да приповедач користи метод „огољене истине” али и метод „алгорита лабораторијског експеримента” јер таква је истина „материјална”, заведена и записана. Постоји записник који је обликује. *Алгоритам лабораторијског експеримента* даје могућност понављања и проверавања путем истог поступка веродостојност „материјализоване истине”. На крају, након обављеног поступка остаје онај утисак да сами докази нису у супрематији над онтолошким нестанком једног света, који је нетрагом нестао у протоку времена (Bošković 2004: 70).

РАНИ ЈАДИ, СЕМИОТИЧКА АНАЛИЗА „МАТЕРИЈАЛНИХ И НЕМАТЕРИЈАЛНИХ” ДОКАЗА

Рани јади (1970) јесте фрагментарни роман сећања дечака Андреаса Сама о догађајима из Другог светског рата у периоду 1942–1945. Дечак се сећа улице и прозора собе. Два догађаја која су му остала у сећању јесу серенада на виолини за његову сестру Ану и галама кад су дошли у јануару 1942. године да у Новосадској рацији одведу његовог оца, који је на срећу успео рацију да преживи, али не и одвођење у концентрациони логор *Аушвиц Биркенау*. Дечак се у мислима сећа те ноћи и каже: „Чуо сам неки жагор под прозором и помислих да су дошли да убију мог оца.” Други догађај јесте серенада на виолини за Ану од младог Фукса, обућаревог сина. Виолина се појављује као типични јеврејски гудачки

инструмент. Средњоевропски Јевреји (Ашкенази) углавном су одлични виолинисти. Не постоји ниједан други инструмент у Јеврејина, сем виолине. Постоји изрека: „Сви Јевреји не морају бити виолинисти, али су сви виолинисти Јевреји.” Други траг јеврејског идентитета породице Сам јесте процветала гранчица јабуке. Та процветала грана јабуке са две три ружице метафорична је алузија на Аронову палицу, која је процветала при његовом избору за првосвештеника Шатора од састанка (*Mishkan*) и која се налази у Заветном ковчегу, поред мане небеске и Таблица завета. Сви Аронови потомци носе презиме Коен (*Kohen*), а Киш је мађарска варијанта тог презимена.

Како је и сам ток рата био фрагментаран, тако су и сећања дечака Андреаса Сама састављена од фрагмената његове потраге за оцем, Едуардом Самом, који је нестао једног дана 1944, док су његова мајка Марија, сестра Ана и он били у шуми и скупљали шишарке за огрев, док је рација била у њиховој кући и одвела све Јевреје, укључујући и дечаковог оца. Стрина Ребека која је једина остала дочекује их са запаљеном једном свећом у менори, коју држи у руци. Менора је симбол како Јудаизма тако и самих Јевреја, много раније него Давидова звезда. У књизи пророка Захарје у Танаху (*Сйари завети*) менора је симбол обновљеног Храма и искупљења народа:

А ја рекох: 'Видим ето свећњак сав од злата, и горе на њему чаша, и седам жижака његових на њему, и седам левака за седам жижака што су горе на њему.' (Зах. 4., 2007: 773)

Менора у рукама стрине Ребеке била је празна, угашена, са само једном свећом, симболишући тако да од свих 7 мушких глава породице Сам једино је Андреас преостао. Иначе, према строгом јеврејском правилу, менора се сем у Храму (*Bet a Migdash*) не пали, за ту сврху служи ханукија, деветокраки свећњак коју се пали за време празника Ханука. Киш стрининим немим говором и гестикацијом метафорички говори да је само један Јевреј преостао у њиховој кући. Старинска свећа јесте типична за Ашкеназе, док је за Сефарде типично кандило и уљана ханукија⁴.

Отац је одведен или мртав – то мали Андреас никада до краја неће сазнати. Ако је одведен, отац ће се вратити; ако је мртав, неће. „Можда је ипак жив?” то реторичко питање Андреас ће постављати себи до краја живота. Протагониста као иследник испитује самог себе, али не уме да да јасан одговор тако да истрага стагнира. Дечак у мислима, већ доцније можемо видети са сазнањима о страховима логора смрти, реализује селекцију: радно способни мушкарци на једну страну; жене, деца, болесни, неспособни за рад на другу. Аутор-протагониста овде критички описује оца. Видимо да је отац био тај који није излазио из куће, понашао се као „болесник, хистерична жена, трудница”, а опет ни за рад, ни за физички, ни за умни:

[...] међу болесне и неспособне за рад – (јер он је био све то истовремено, велики болесник и хистерична жена, жена бременита од неке вечне и лажне гравидности као од неког големог тумора, а био је и дете, велико дете свог доба и свога племена, као што је био и неспособан за рад, за сваки рад, физички и умни подједнако, [...]). (Киш 2017: 69)

Истовремено дечак постаје и иследник и сведок. Тако имамо епизоду где Анди већ пред крај рата када се војска повлачи са Црвеном армијом са Источног фронта, ислеђује човека „који долази из далека” и описује оца по сећању како је

4 За паљење кандила и ханукије Сефарди су користили маслиново уље.

он изгледао у тренутку одвођења. Сведок прво наводи како је видео људе путем, па би неки могао бити дечаков отац. Како Анди сужава истрагу тако да човек поново неодређено одговара на физичке карактеристике изгледа оца. На следеће испитивање идентификације оца преко одеће ислеђивани одговара потврдно, па ретроспективно понови све већ речено и даје закључак да је то „јапански министар тешке индустрије”. У овој синтагми запажамо целу иронију ислеђиваног замореног од испитивања иследника. Тако да би спречио свако наредно ислеђивање и испитивање, ислеђивани примењује метод обрнуте психологије. Да би постигао негативан ефекат и зауставио даљу истрагу, одговара позитивно и закључује изјаву иронијом или парадоксом. Његов одговор истовремено је и иронија и завршетак истраге.

Отац, као интелектуалац, био је апсолутно негиран у новим околностима као људско мисаоно, радно и социјално биће. Одузели су му штап и наочаре, те симболе грађанског друштва и интелектуалца, тако да је свако ходање и рад било отежано. Крећући се у колони, логорски жандари ударали су их палицама, пендрецима, кундацима, отац је падао, а жене из колоне су га подизале уз то је имао и надутост у цревима.

[...] Идући у тој колони невољника и болесника, међ ужаснутим женама и престрављеном децом, идући са њима и уз њих, онако висок и погрбљен, без својих наочара, и без штапа, које му беху одузели, гегајући се несигурним корацима у тој колони жртвованих, као пастир међ својим стадом, [...] Ударали су га пендрецима и кундацима, он је јаукао и падао, жене су га храбриле и подизале, а он је, јаој, плакао као мало дете, док се из њега ширио мирис његовог тела, грозни задах његових издајничких црева. (Kiš 2017: 69)

Та надутост у цревима указује директно да је Едуард сам патио од депресије, те психијатријске болести која је као белег пратила мушке припаднике средњоевропских Јевреја (Ашкеназа). Чак и стриц Андреј, који се једини вратио из логора, био је знатно измењен, депресиван, продук траума које је као затворених конц логора претрпео.

Био је испијен, блед, као авет.” Донео је са собом песме нових времена: тужне логорске баладе и рабинске нарицаљке. Стрина Ребека такође се на крају вратила из логора, битно измењена. Стрина је била без косе, а женски зулуфи, мохачи, које носе мађарске Јеврејке су били одсечени: „Од некадашње њене косматости не беше ни трага ни гласа, црна пунђа њене косе беше спала, фитиљи њених зулуфа беху нагорели, као на пламену. (Kiš 2017:67)

Реконструирајући живот породице код рођака, сазнајемо да су били смештени не у кући, него у штали. Едуард Сам због тога што се оженио женом друге вере био је одбачен од породице. Док је стриц прихватао децу, за стрину Ребеку, која је била традиционалних схватања, они су били странци. Зато Анди стрину зове „госпођа Ребека”, толика удаљеност постоји да је чак и не сматра за члана породице: „Од наших рођака вратио се још само мој стриц Андреј.” (Kiš 2017:70)

Сазнајемо из дескрипције и присутне синестезије трију чула: мириса, вида и слуха, услове живота породице Сам од 1942. до одвођења рођака у логор 1944. кад се породица премешта из штале у кућу. Ту, у великој кући, живе до повратка стрица и стрине из логора, када одлазе на Цетиње 1947.

[...] он поче да прекопава шталу на оном месту где су некад били смештени војнички коњи, [...] Земља, коју је избацавао из дубине беше влажна и заудараше на коњску мокраћу. (Kiš 2017: 70)

Штала у коју је породица дошла до њиховог доласка била је коњушница, која је преграђена тако да је 2/3 била и даље коњушница, а 1/3 просторија где су сем Самових живела и двојица шталских момака. У патосу који је био утабана земља, још увек се осећао устајали коњски воњ и киселина. Та киселина је заједно са другим коњским фекалијама уништила све што су Андијеви стриц и стрина закопали, да им мађарски фашисти (Хортијевци) и Немци не би одузели при одвођењу у логор:

[...] Та огромна бала, закопана овде уочи рата, завијена у воштано платно и стављена у тврд сандук, беше сасвим разједена киселим раствором коњске мокраће која је све претворила у прах и пепео – руже су заударале као труле, цркнуте рибе. (Киш 2017: 70)

Све оно што је симболизовало ранији живот имућног домаћина пре рата пропало је. Све је отишло у неповрат и нису чак остали ни већи трагови, него само фрагменти појединих предмета. У таквој штали мешали су се мириси шталских момака, мирис Самових, мириси хлеба, дима, устајале коњске мокраће и други. Кад се сагледају услови живота крајње недостојни једне животиње, какав је коњ, који воли да живи у чистом, види се дехуманизација људи који су ту били приморани да станују. Поред тога застрашујуће је и неподношљиво за Едуарда Сама, који не излази из просторије, страх да га неко не препозна као Јевреја и да не заврши у неком од логора Рајха. Остали чланови повремено излазе на свеж ваздух. Кроз метафору живота коња у овом селу и рату, може се сагледати целокупни живот и безнађе Јевреја у току Холокауста. Једино што за разлику од животиња, које немају развијен рацио ни свест, човек има ону вољу за животом, која га одржава и на минимуму егзистенције и не дозвољава му да се преда.

Видимо да Андреас, када 1947. одлазе из села, пут Цетиња, у возу носи са собом као „своју прђију”, мираз кофер са очевим документима: кофер који је исто тако симбол Јевреја, пре свега Ашкеназа, које су погрдно звали „куфераши”⁵ јер је кофер увек био спреман за бег или селидбу у друго место. Од Андијевог оца остала су само документа која као „материјални доказ” сведоче о његовом физичком постојању. Та документа Едуард није успео да понесе са собом, кад су га одвели у логор. Документа поређана по дијахронијском редоследу активности самог Едуарда Сама описују цео његов живот. Од тога да је на почетку каријере био директор фабрике у Суботици, коју је лошом политиком управљања довео до банкротства, након којег су уследили безбројни судски спорови чија решења, одлуке судијског већа, жалбе на пресуду, приговори чине такође део архиве кофера. Два писма, отпусно писмо из душевне болеснице у Ковину, јесу докази да је Едуард Сам живео. Отпусно писмо из душевне болнице јасни је доказ о претпоставци да је Сам, као „типични Ашкеназ” патио од манично-депресивне психозе⁶, али болест је толико била узнапредовала да се Едуард морао хоспитализовати. Да је био склон више депресивној, него маничној фази обољења, указује чињеница честих тромих „лењих” црева, која обилују гасовима. На врху слојева папира у коферу се налазио и *Ред вожње* свих возних, аутобуских и авиосообраћајних средстава у Краљевини Југославији, што потврђује да је Едуард, по повратку из Ковина, постављен за Отправника возова у Новом Саду.

5 Има двојако пејоративно значење: 1. од хебрејске речи кофер כפר у значењу јеретик, неверник; назив дат од стране Сефарда Ашкеназима. Док су сефардски Јевреји били староседеоци у Босни и Херцеговини и Далмацији, ашкенашки Јевреји дошли су тек у XIX веку. 2. по коферима са којима су дошли Ашкенази у поменуте делове хабзбуршке Аустроугарске монархије.

6 Болест честа у ашкенашких Јевреја, поготову Хасида (ултраортодоксних), услед немогућности да се снађу у спољњем свету, ван гета.

У епизоди са циркусом, који је отишао, у набрајању остатака трагова који су остали иза њега, Андреас кроз сећање види оца који је у контрасту са окружењем. У окружењу у којем је доминантан мађарски језик, тај странац, учен је човек који вешто барата готицом и немачким језиком. Што би значило да Едуард није похађао традиционалне јешиве и јеврејске школе где је био доминантан јидиш, већ аустроугарске школе на немачком језику где се до 1918. писало готицом.⁷ Такође, директно сазнајемо из очевог рецепта за умак од киселице⁸ да је јеврејски умак бољи од немачког и да је без масноћа, које појачавају дефекацију. Индиректно сазнајемо да је Едуард Сам био склон опијањима и да му је умак од киселице у који иду вода, со, ароматично биље и зачин служио као лек за мамурлук. Јеврејски умак од киселице традиционални је лек за мамурлук.

Сви наведени документи јесу Андијев отац, који је нестао кад је дечаку био најпотребнији у одрастању. Питање је да ли би веровао да му је отац стварно постојао и да га је икад видео у раном детињству да није било тих докумената. Јер сећања, као евокативни доказ, временом бледе. Ашкенази сматрају да, ако не постоје уметничке слике или фотографије умрлих, да се касније престајемо сећати њиховог лица, па то били и отац или мајка. На крају видимо у писму господина Беркија Андију да га он назива „сањарем и фантазерем, ко и сви Самови” и потврђује тај нематеријални доказ особине Адreasовог оца да је био сањар, фантазер. Вероватно је живео у свом ескапистичком свету идеја и илузија, у предратном времену кад је био директор фабрике или отправник возова. Та нека врста унутрашњег ескапизма, несвесности дешавања око себе и рата.

У коферу су и Андијеве књиге: Библија, Катехизис, уџбеник за немачки језик, *Песарица* Кароља Гиглера. Из имена аутора *Песарице* сазнајемо да је он цензор католичке дијалекте⁹. Видимо да је дечак типичан пример асимилације Јевреја треће генерације у већински народ. Дечак је одгајан више у мађарском него у јеврејском духу. То се види јер је ишао на католичку, а не на јеврејску веронауку. У ђачкој књижици постоји Анин фалсификовани потпис за оправдани изостанак Андија из школе. Мајка је потписана као удова Едуарда Сама, а очев потпис састоји се из низа кривудаваих линија, „које попут кардиограма самог Едуарда показују његов живот: врлудав ток, безброј успона и падова, неравномеран ход, пад, хропац и на крају смрт у виду равне линије”, чиме се индиректно имплицира смрт оца у логору, у виду синегдохе његовог срчаног рада.

У лику Андија и његовог оца Едуарда видимо како се развијала постепено асимилација у грађанско друштво Јевреја Хабзбуршке монархије *en général*, а нарочито мађарских Јевреја *en particulier*. Тако да имамо процес асимилације кроз три генерације отац-син-унук, Макс-Едуард-Андреас. На почетку романа сазнајемо да се отац Едуарда Сама, Макс, који је био традиционални Јевреј, ба вио трговином гушчијим перјем, као и сви Ашкенази у Војводини, Славонији и Мађарској. Продавао је перје гусака узгајаних по разним штетловима¹⁰. Поред перја, продавала се и гушчја маст, која је била једино кошер, као и овчији лој и користила се за пржење и печење хране. Едуард Сам пошто види утвару свог оца

7 Врста старо-немачког квадратног писма, који је био у употреби у Аустроугарској монархији пре латинице до 1918.

8 Умак од расола из туршије (расол, мало уља, мало алеве паприке, црвеног бибера, мало хлеба и мало ренданог сира) (Kolonomos, Namičeva 2005: 58).

9 Католичка црквена парохија.

10 Јеврејска варош на територији Хабзбуршке монархије, Галиције и Пољске.

попут Дикдука или Шедим¹¹ (*Shedim*), помисли да је Ахашвер¹² са ликом његовог оца Макса. Према немачким и јидиш легендама појављује се пред људима као предсказање погрома, ратова и природних катастрофа. Макс Ахашвер појављује се пред Едуардом и Маријом у њиховој кући у Новом Саду. Андреас, иако је мајчин „плави дечко” и Црногорац, истовремено је и унук Макса Сама, сада присутног у њиховој кући као Ахашвер, Јеврејин луталица. Ахашвер изгледа попут предрасудне представе Јеврејина: ниског раста, има штројмлес на глави, великог кривог носа, ципеле на копчу и капоту. Обучен као средњоевропски ултраортодоксни Јеврејин (мађарски, пољски или литвачки Хасид¹³). Макс као типични Хасид има занимање трговца, у његовом случају гушчјим перјем и торбари по Аустроугарској царевини идући од места до места. Трговина и вештина са новцем једино је привредно поље деловања Јевреја кроз историју, с обзиром на то да им је било забрањено свако поседовање непокретности и земље. Ахашвер је и психолошки не само физички представљен типично предрасудама које су владале за Јевреје и које владају и даље. Главни адут те предрасуде јесте вештина њиховог убеђивања да би се продала роба и обезбедила зарада. Тако утвара убеђује Марију да је перје које он продаје од самог Лединог¹⁴ лабуда, божанског порекла. Да би се показало да је Дикдук, односно Шедим, утвара се прво обраћа на јидишу: “Frau wünshen Sie feiner Gansgefeder?¹⁵”, а потом користи јеврејскошпански у одласку: “Adio senyorita!¹⁶” Потом ишчезава. Киш овде користи оба идиома како би појачао карактер утвара, али и показао да су Ашкенази и Сефарди део једног истог европског јеврејског идентитета. С друге стране, видимо Едуарда који је традиционалан и грађански образован Јевреј, модеран и уклопљен у друштво, чак се жени грађански, а не верски. На крају стоји Андреас, који иде у мађарску школу, не одраста традиционално јеврејски, чак иде на мађарски католички катехизис и моли се као католик, за то су доказ његове књиге у коферу. Киш као негацију тврдњи да се Анди асимиловао наводи параболу о цару и царевићу, којем је мајка Ромкиња. Колико год дете расло у околностима и окружењу већинског народа једног родитеља, пре или касније испољиће особине другог родитеља или мањинског народа којем истовремено припада. Тако је и Андреас, играјући се перјем, подсећао ликом на свог деду Макса.

Између осталог, кроз дечаково сећање, сазнајемо да је владала велика глад и немаштина код маргинализованих припадника становништва тих година. За чишћење кокошарника имао је оброк код учитељице Риге. За оброк, уместо воћа, учитељица му износи чварке, које он не конзумира. Оброк му такође сервирају у просторији за послугу. Андреас не може да једе, јер га учитељица и њен син

11 Душа која нема мира на Оном свету него је осуђена на лутања после смрти.

12 Лутајући Јеврејин који не може да умре до другог доласка Исуса Христа. Предање наводи да је Ахашвер тако исмевао Исуса и његове ученике да га је Бог осудио на вечна лутања. Лик је базиран на основу средњовековних немачких легенди.

13 Хасиди су следбеници учења Рабина Бал Шем Това из Мјензибуџа, пољско-литванска унија из XVIII века. Представљају покрет ултраортодоксних Јевреја који се противе модерним (Хашкава) и литвачком покрету Миснагим (рационалисти и Шулхан арух правни систем у Јудаизму). Хасиди комбинују кабалу са рабинским јудаизмом, одбацују егалитерански начин живота са осталим народима, одбијају да се понашају као нејевреји или асимиловани Јевреји, тако да и данас носе одећу која подсећа на одећу из пољско-литванске уније, које је носило племство из XVII и XVIII века.

14 Леда је била митска краљица Спарте, жена краља Тиндареја, коју је Зевс обљубио претворен у лабуда. Па је после тога снела јаје, из којег су се родили Хелена Тројанска и Полукс.

15 „Госпођо, желите ли финог гушчјег перја?” (прев. аут.)

16 „Збогом госпођице!” (прев. аут.)

посматрају шта ће узети, да ли воће у чинији или чварке. То је тест кашерута¹⁷, да би у његовом поступку тестирали да ли је он Јевреј. Он узима чварке, ставља их у уста, али их не сажваће, него тражи начин како, док иследници не гледају, као осумњичени, да избаци „забрањену ствар” из уста. Иако је одрастао као нетрадиционални Јевреј и у мађарском грађанском духу, ипак алахички минимум кашрута постајао је у Андијевом животу. Тај алахички минимум огледао се у томе да је све што је свињског порекла апсолутно забрањено, чак и у ратним условима, глади и немаштини. На крају мислећи да је ислеђивани прошао тест, учитељица му даје јабуку, а чварке спакује у кесу. Андијев мађарски идентитет огледа се у томе да га је мирис алеве паприке враћао у предатне године безбрижног детињства. Алева паприка гастрономски је чинилац његовог мађарско-јеврејског порекла. Не постоји ниједно мађарско или мађарско-јеврејско јело које у себи нема или није зачињено алевом паприком.

Питање јеврејског идентитета у делу *Рани Јади* можда је најбоље објаснио сам Киш у накнадно придодатој причи *Харфа*. Харфа као симбол краља Давида и богослужења у Храму битан је идентитетски симбол јудаизма. Занимљиво је да дечак на крају не помиње типични ашкенашки инструмент, виолину, него харфу која је симбол државе Израел. Мотив стабла које је напукло, али и даље чврсто везано за свој корен, попут маслине, поново нас скупа са *менором* враћа на *Књигу пророка Захарије* и његову визију новог Израела после вавилонског ропства. Овде се појављује визија обновљеног јеврејског народа, наде у повратак после Шоа: да није све изгорело и сасечено, него је само једна клада, иако напола изгорела и извучена из ватре, попут Андреаса Сама који остаје једини мушкарац у породици, а породица се не гаси, него ће се од њега развити нови Самови. Наводећи Римљане у Панонији, сам Киш нас враћа на свој јеврејски идентитет, а то је да су многи Јевреји доведени у Панонију после 70. године н. е. и од тада постоје Јевреји на тлу Панонске низије, касније Мађарске, па се током векова ствара посебан јеврејско-мађарски идентитет. Звук савезничких авиона Андреас доживљава као звук харфе. Постаје свестан болне реалности и суочава се са траумом, а то је да ће напустити село, да се отац неће вратити, да ће напустити лоше услове живота, да ће отићи код деде на Цетиње, да ће га деде школовати, али и то да ће мајка ускоро умрети.

Звук харфе сједињује живот фикционог лика Андреаса Сама и аутора романа, односно показује да је Андреас Сам у ствари алтер его Данила Киша. Харфа пева, пева о будућности да ће упознати девојку коју ће неизмерно волети, да ће путовати, али се увек сећати и истраживати своје јеврејско порекло и да ће се стално враћати свом јеврејском идентитету.

ЛИТЕРАТУРА

Андрејић 2012: Ј. Андрејић, Истражни поступак и декодирање текста у роману Томаса Пинчона *Објава броја 49*, у: М. Анђелковић (уред.): *Савремена проучавања језика и књижевности: зборник радова са III научног скупа младих филолога Србије одржаног 12. марта 2011. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу*. Књ:2, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

17 Прописи о јеврејској исхрани, кашер (кошер) јесте оно што је дозвољено за конзумацију, фасул је оно што није дозвољено за конзумацију Јеврејину. Мајмонидес их сврстава у *Сефер кедуша*: Шехита, прописи о ритуалном клању; Бедика, прописи о прегледању меса и животиња; Исуре Бира, прописи о телесној чистоћи, и Махалот асурот, прописи о кашеру.

- Бонфил 1994: R. Bonfil, *Jewish life in Renaissance Italy*, California, Bercley and Los Angeles: University California Press.
- Бошковић 2004: D. Bošković: *Islednik, svedok, priča: istražni postupci u Peščaniku i Grobnici za Borisa Davidoviča Danila Kiša*, Beograd: Plato
- Бошковић 2018: Д. Бошковић: Исследник, сведок, прича, Нови Сад, у: М. Пантић: *Данило Киш*, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- Брајовић 2009: С. Брајовић: *Ренесансно сојство и порирети*, Београд: Досије студио.
- Брајовић 2011: С. Брајовић, Јеврејски идентитет у раној модерној европској историји, Д. Бошковић (уред.), *Наслеђе, часопис за књижевности, језик, културу*, год. VIII, бр. 20, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Делић 2018: Ј. Делић, Воз и возни ред у *Породичном циркусу* Данила Киша, М. Пантић, *Данило Киш*, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- Гогуља 2012: М. Гогуља, Јеврејско питање у прози данила Киша, у: М. Анђелковић (уред.), *Савремена проучавања језика и књижевности: зборник радова са IV научног скупа младих филолога Србије одржаног 17. марта 2012. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу*. Књ:2, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Калезић Ђуричковић 2011: С. Калезић Ђуричковић, Данило Киш између јудаизма и хришћанства, у: Д. Бошковић (уред.), *Српски језик, књижевности, уметности*; *Зборник радова са VI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (28-29. X 2011)*. Књижа 2: Бољ, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Киш 2017: D. Kiš: *Rani jadi*, Beograd: Arhipelag.
- Колономос, Намичева 2005, Y. Kolonomos, J. Namičeva, *Sinteyas de los Sefardes de la Makedonia: memoria, uzos, mantinision*, Skopje: La komunita djudia de la Makedonia.
- Коматина 2020: М. Коматина: Присуство одсуства фигуре оца у делима Мирослава Крлеже и Данила Киша, у: М. Анђелковић и М. Секулић (уред.), *Савремена проучавања језика и књижевности: зборник радова са XII научног скупа младих филолога Србије одржаног 26. септембра 20120. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу*. Година XII / Књ:2, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Лакан 2013: J. Lacan, *On the names of the father*, Cambridge: Polity press.
- Миливојевић 2001: А. Миливојевић, *Фигуре аутора*, Београд: Чигоја штампа.
- Миочиновић 1993: М. Миочиновић, Поговор, Изводи из Кишове поетике у Данило Киш *Породични циркус*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Пантић 1998: М. Пантић, Предговор, Данило Киш, *Рани Јади*, Београд: Књига-комерц.
- Пантић 2002: М. Пантић, *Киш*, Београд: Филип Вишњић.
- Пантић 2018: М. Пантић, Предговор, Још једном о Данилу Кишу, Нови Сад, у: М. Пантић, *Данило Киш*, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- Фуко 1997: М. Фуко: *Надзирајући и кажњавајући, Рођење затвора*, Београд: ИП Просвета.
- Библија 2007: *Библија, Свето Писмо Старог у Новој Завети*, Ваљево: Глас Цркве.

**SEMIOTIC ANALYSIS OF TANGIBLE AND INTANGIBLE SIGNS
AND EVIDENCE OF JEWISH IDENTITY AND THE HOLOCAUST
IN THE NOVEL *RANI JADI* BY DANILO KIŠ**

Summary

Investigation is, on the other hand, a legal-police discipline and a method of establishing and collecting evidence, discovering the perpetrators of criminal acts, reconstructing the crimes committed, and verifying the facts in order to clarify criminal acts through strictly prescribed techniques. Jewish identity is very difficult to capture, because there are many different Jewish identities. The Jew as the image of the other is an object of gaze, a negative example, a stranger, ambivalent in religious, ethnic, ethical, social and every other sense.

The paper analyzes is the examination, and subsequent reconstruction of the event, which we get through the investigation and testimony of Andreas Sam in *Rani jadi* by Danilo Kiš. Through the semiotic analysis of traces in the evidentiary material, we will get data and an image that is not explicitly given in the work. With these clues, we will come to the question of the Holocaust through the eyes of a child, but above all to the discovery of the Jewish identity of the protagonist himself. Using the principles of imagology and semiotics, we will get to the very significance of the Jewish identity of the protagonist and the question of the identity of the father of the Ashkenazi Hungarian Jew, how significant it is for the protagonist and his understanding of the Holocaust and the Jewish question.

Key words: Danilo Kiš, semiotics, *Rani jadi*, Jews, evidentiary material, identity, signs

Stevan. M. Milovanović (Daniel Perahia)